

Klas Åmark

OM KONSTEN ATT ANALYSERA ANALYSMODELLER

En undersökning av några konstruktionsproblem i historieforskningens teori och metod, med utgångspunkt från svensk forskning om gränskonflikter

Vid Historiska institutionen i Lund arbetar sedan några år tillbaka ett gränsforskningsprojekt under ledning av professor Sven Tägil. Projektet har nu publicerat en gemensam skrift: *Studying Boundary Conflicts. A Theoretical Framework.*¹ Lund 1977.¹ Denna skrift är unik i svensk historieforskning därför att den dels är en gemensam produkt av sex författare — Sven Tägil, Kristian Gerner, Göran Henriksson, Rune Johansson, Ingmar Oldberg och Kim Salomon — vilket är nog så intressant ur projektforskningssynpunkt, och dels ett ambitiöst och systematiskt försök att medvetet och uttalat ta ställning till hela den rad av teoretiska, metodiska och värderingsmässiga problem som en historiker ställs inför.

Projektet kommer in på en rad problem som inte bara gäller gränskonflikter utan som också är av mer allmän betydelse i den historiska forskningen. Det finns därför all anledning att ta upp åtminstone några av dessa problem till en mer utförlig diskussion än vad som är möjligt i en vanlig recension.² I denna artikel har jag valt att koncentrera mig på tre problem: 1) Vilka principiella problem ställs forskarna inför då de försöker konstruera en analysmodell, i vilken deras egna värderingar är öppet inbyggda? 2) Vilken ställning intar klassifikationer i forsk-

¹ Föreliggande uppsats skrevs med utgångspunkt från projektets första, på svenska skrivna, version: Att studera gränskonflikter. En teoretisk ram. Meddelande från Historiska institutionen i Lund, nr 9. Lund 1975. För att underlätta för läsaren att följa med i resonemangen, har jag i efterhand ändrat hänvisningar och citat enligt den engelska versionen. Den engelska versionen är dock ändrad på några punkter, dels då det gäller ordningsföljden mellan kapitlen, och dels genom vissa språkliga justeringar. Dessa förändringar har, så vitt jag kunnat finna, i de flesta fall inte påverkat mina resonemang, även om man någon gång kan diskutera om inte en betydelseglidning skett vid översättningen. Jag har då inte kunnat avgöra om denna lilla förändring är ett verk av författarna eller av översättaren. Vid ett tillfälle har också just den mening jag hänvisat till strukits vid översättningen. (Se nedan s. 11 med not 26a.)

Vid några tillfällen har jag inne i en mening använt citat från gränsforskningsprojektets skrift. Jag har då bibehållit projektets svenska text, för att undvika den språkliga orimlighet som uppstår då man använder två språk i en mening.

² Det är min förhoppning att kunna återkomma med en regelrätt recension i *Historisk Tidsskrift*.

rens analysprocess? 3) Vilka avvägningsproblem ställs man inför då det gäller att ta ställning till orsakerna till mänskligt handlande?

Jag har valt dessa problem för att få möjlighet att diskutera några viktiga konstruktionsproblem, som forskarna ställs inför, då de tar upp teoretiska och metodiska problem till en öppen diskussion. I och med att svenska historiker i allt högre grad börjat intressera sig för de modeller och analys-scheman, som utvecklats inom samhällsvetenskaperna, blir det nödvändigt att diskutera hur man ska bära sig åt för att avgöra dessa modellers och schemans användbarhet, räckvidd och begränsningar. De svårigheter man ställs inför blir ofta stora. Det är säkert många historiker som upptäckt, att om man börjar dra i en löst hängande trådända någonstans, så hamnar man snabbt i en stor och svåröverskådlig internationell litteratur, där olika vetenskapliga skolor står mot varandra, vilket bl.a. framgår med all önskvärd tydlighet av gränsforskningsprojektets många ambitiösa litteraturgenomgångar kring en rad olika frågor. Att under sådana omständigheter välja den teori och den metod, som är bäst anpassad att lösa de problem man valt att ta upp är inte lätt. Behovet av vägledning är stort, inte minst inom doktorandutbildningen. Dessa skäl har jag funnit tillräckligt tungt vägande för att motivera denna debattartikel, samtidigt som jag är den förste att erkänna dess begränsningar. Bland dessa vill jag peka på de tre viktigaste. För det första har jag tillåtit mig vara spekulativ. För det andra är denna artikel i huvudsak teoretisk. Den teoretiska diskussionen är nödvändig att föra, och värdefull, men teoriernas slutgiltiga värde kan endast prövas i empiriska undersökningar. För det tredje gör jag inga anspråk på fullständighet. Jag har nöjt mig med att visa på att vissa problem finns, och att visa att de behandlats i annan litteratur, men jag har inte på någon punkt strävat efter en fullständig redovisning av diskussionen kring de behandlade problemen. Det är en begränsning, men den har varit nödvändig för att det över huvud taget ska bli något resultat.

Som avslutning på denna inledning vill jag framföra mitt varma tack till gränsforskningsprojektets medlemmar för att jag fått möjlighet att diskutera de här behandlade problemen med dem.

1. Förhållandet mellan värderingar och verklighetsuppfattningar i vetenskapliga analysmodeller

En vetenskaplig analysmodell kan innehålla en rad olika element, som uttalanden om möjligheterna att nå kunskap om den omgivande verkligheten, uttalanden om forskarnas värderingar, uttalanden om forskarnas uppfattning om verkligheten, uttalanden om hur forskarna ska bära sig åt för att analysera verkligheten etc. Rent generellt kan man säga att varje forskare utnyttjar antaganden om dessa och andra frågor, vare sig han/hon vet om det eller ej. Fördelen med att som gränsforskningsprojektet systematiskt och genomtänkt behandla dessa frågor i skrift är

att det underlättar möjligheterna att föra en ordentlig diskussion kring de problem som uppstår för varje forskare.

Ett av de många intressanta problem som träder fram vid en explicit behandling är förhållandet mellan verklighetsuppfattningar och värderingar i analysmodellen.

Vad är då en verklighetsuppfattning? Enligt det synsätt, som projektet för fram,³ bestäms en aktörs verklighetsuppfattning dels av den omgivande verkligheten, dels av aktörens värderingar. Genom att peka på värderingarnas betydelse för perceptionen av omgivningen klargör man att olika människor uppfattar samma händelser på olika sätt, beroende på vilka värderingar de har. Därmed tar man avstånd från t.ex. de enkla stimulus — respons-teorierna,⁴ där forskaren tror sig kunna uttala sig om t.ex. vad människor fick veta enbart genom att studera den information de haft tillgänglig.

Nu menar jag dock att man inte kan nöja sig med att hävda att verklighetsuppfattningarna enbart styrs av värderingar, dvs. av principer som i någon bemärkelse uttalar sig om vad som är bra eller dåligt, ont eller gott etc. Verklighetsuppfattningarna styrs dessutom av principer som uttalar sig om vad som är viktigt och oviktigt och om hur olika företeelser är uppbyggda och fungerar. Denna uppfattning grundar sig på de forskningsresultat som vunnits inom opinionsgruppen i forskningsprojektet ”Sverige under andra världskriget”,⁵ där vi i vår debattanalys systematiskt studerat olika debattörers verklighetsuppfattningar, och funnit att verklighetsuppfattningarna styrs inte bara av värderingar utan också av sina egna, självständiga struktureringsprinciper. Detta innebär att man inte ensidigt kan hävda att aktörernas perception av verkligheten styrs av deras värderingar: samtidigt påverkar nämligen verklighetsuppfattningarna värderingarna. Det finns ett ständigt växelspel dem emellan.

Jag ska ta ett exempel på hur det kan fungera hämtat från min avhandling ”Makt eller moral”.⁶ Under München-krisen 1938 diskuterade man självfallet livligt i den svenska pressen vilka mål den nazi-tyska utrikespolitiken hade, och hur krisen skulle lösas. Flertalet högertidningar, och några folkpartistiska, följde här en åsiktslinje, som jag kallat den nationalistiska. Dessa hävdade att Hitlers främsta målsättning i utrikespolitiken var att ena alla tyskar i ett rike. Detta krävde en territoriell expansion, men en begränsad sådan. Denna analys grundades

³ Se *Studying Boundary Conflicts*, s. 58, 131 f.: ”The actor’s perception of his environment, in its turn, is determined partly by the actual nature of the environment, and partly by the actor’s values and objectives”. (Citat från s. 132.)

⁴ *K. Nowak och K.-E. Wärneryd*, *Kommunikation och påverkan. En bok om målinriktad masskommunikation*. Sthlm 1970, s. 20 f.

⁵ *K. Åmark*, *Makt eller moral. Svensk offentlig debatt om internationell politik och svensk utrikes- och försvarspolitik 1938—1939*. Sthlm 1973. *A. Johansson*, *Finlands sak. Svensk politik och opinion under vinterkriget 1939—1940*. Sthlm 1973. Se också en kommande avhandling av *T. Nybom* om den offentliga debatten under tiden 1940—1942.

⁶ *Åmark*, *Makt eller moral*, kap. 2.

bl.a. på en av gruppens struktureringsprinciper för hur verkligheten ska tolkas, som gick ut på att varje stat betraktades som en enhet, som hade bestämda och objektiva intressen, oberoende av den politiska regim som innehade makten.⁷ För dem som följde nationalitetslinjen var Hitlers krav på Sudetområdet ett krav som vilken tysk regering som helst hade anledning att ställa. Denna verklighetsuppfattning angav utgångspunkterna för hur man ansåg att konflikten borde lösas — nämligen genom att Hitlers krav tillmötesgicks. Denna politiska linje påverkades naturligtvis också av gruppens positiva syn på nationell enighet, men denna syn ensam var knappast tillräcklig för att man skulle dra slutsatsen att Hitlers territoriella ambitioner var begränsade — just den slutsats som gjorde lösningsförslaget rimligt.

En annan grupp av tidningar, främst socialdemokratiska och en del liberala, följde en annan åsiktslinje, den antinazistiska. Här utgick man bl.a. från en struktureringsprincip, som innebar att det var staternas politiska ledning och inre uppbyggnad som bestämde den politik som skulle föras och de intressen som skulle tillvaratas. Man kom fram till att Hitlers utrikespolitiska mål inte var tyska, utan nazistiska, nämligen ständig och ohämmad expansion. Hitlers nationalistiska argumentering betraktades som svepskäl. Utifrån denna verklighetsuppfattning framstod eftergifter inte som någon reell lösning på konflikten, utan bäst vore om de europeiska staterna tillsammans kunde stoppa nazisterna.⁸ Återigen kan man se växelspelen mellan verklighetsuppfattningar och värderingar.

Opinionsgruppens undersökningar om verklighetsuppfattningar och värderingar bygger på ett empiriskt begränsat material. Det är därför inte möjligt att hävda att de resultat vi kommit fram till är generellt giltiga. Däremot kan man nog våga hävda att vår uppfattning om verklighetsuppfattningarnas uppbyggnad är en generellt giltig möjlighet, som man bör ta hänsyn till och pröva. Låt oss därför pröva vad denna uppfattning får för konsekvenser för konstruktionen av en vetenskaplig analysmodell för gränskonflikter — ett specialfall som ligger relativt nära de sakfrågor vi undersökt.

Jag börjar med att redogöra för hur gränsforskningsprojektet burit sig åt. Det centrala ställningstagandet, grundat på de egna normerna, formuleras på s. 36 på följande sätt:

”Our position on this central epistemological issue can be summarized by referring to our stipulation about *man as an active being* who, guided by his values, is able to create his environment at the same time that he is influenced by this environment. According to this premise, man is free and is able to create his own history. He *can* and he *should* abolish the conditions which make him unfree.”

⁷ Ibidem, s. 43, 139.

⁸ Ibidem, s. 48 f., 52, 144.

Detta resonemang kan sammanfattas i två teser:

- 1) Människan bör vara aktiv (norm).
- 2) Människan kan vara aktiv (verklighetsuppfattning).

Med aktiv förstås här alldeles tydligt handlingar, som människor utför av egen fri vilja för att de värden som eftersträvas ska förverkligas. Men det visar sig att dessa antaganden inte är tillräckliga för att styra konstruktionen av analysmodellen. Projektet använder sig i praktiken av ytterligare en tes:

- 3) Många människor är aktiva (verklighetsuppfattning).

Med denna tes menar projektet att väsentliga aspekter av gränskonflikter kan förklaras med utgångspunkt från människors fria handlingar, i sista hand styrda av de värden de eftersträvar.⁹ Denna tes styr projektets ställningstaganden på en rad punkter, där man måste välja mellan hypoteser som tillskriver det aktiva handlandet ett stort förklaringsvärde å ena sidan, och hypoteser som tillskriver strukturella förändringar och tvång av olika slag ett stort förklaringsvärde å andra sidan. Projektet utgår alltid från de förra hypoteserna i sina egna ställningstaganden.¹⁰

Projektets resonemang om förhållandet mellan de egna verklighetsuppfattningarna och värderingarna kan sammanfattas på följande sätt: Vi utgår från att forskarna påverkas av sina egna värderingar. Därför redovisar vi öppet våra. Den centrala normen är tesen om den aktiva människan. Denna värdering styr vår uppfattning om hur vi ska se på verkligheten, dvs. gränskonflikter och teorier om gränskonflikter. Därför måste vi i vår egen teori om hur gränskonflikter ska förklaras utgå från det som vi ser som positivt och bra hos människan, nämligen möjligheten att själv påverka sin yttervärld (tes 2). Därför måste vi också avvisa teorier som utgår från att det inte är den aktiva människans handlande som förändrar historien (tes 3).

Detta sätt att konstruera en teori på är *en* möjlighet. Men om man accepterar tesen om verklighetsuppfattningarnas jämställdhet med värderingarna, kan man komma fram till en annan möjlighet. Vi börjar med att acceptera tes 1. Om denna tes ska bli av styrande betydelse för det vetenskapliga arbetet är vi tvungna att acceptera även tes 2. Om vi förnekar verklighetsuppfattningen så förvandlas nämligen normen till ett allmänt önskemål utan praktisk betydelse. Men tes 3 behöver vi inte acceptera. Vi ställer upp en annan:

- 3 a) De flesta människor är passiva (verklighetsuppfattning).

Med denna tes menar vi att orsaken till att det finns så få fria samhällen i historien¹¹ är att människorna inte i tillräcklig utsträckning kämpat för att ”upphäva

⁹ Studying Boundary Conflicts, särskilt s. 51, samt s. 58, 91—95, 131 f.

¹⁰ Ibidem, s. 51—58 samt kap. 6.

¹¹ Detta påstående kan naturligtvis graderas och utformas på olika sätt: man kan syfta på

de förhållanden som gör henne ofri” (s. 36). Det vetenskapliga problem vi då ställs inför är att konstruera en analysmodell, med vars hjälp vi får möjligheter att *förklara* dels vilka drivkrafterna är i den historiska utvecklingen, och dels varför människorna inte är aktivare än vad de är. Sedan kan vi med utgångspunkt från teserna 1 och 2 visa på möjligheter att förändra en situation som vi funnit vara dålig.¹²

I gränsforskningsprojektets analysmodell ligger tyngdpunkten på aktörerna, deras medvetna handlande, de värden de eftersträvar och deras perception av verkligheten. Men om vi väljer att utgå från tes 3 a i stället för tes 3 — som båda alltså uttalar sig om verkligheten, inte om värderingar — kan det finnas anledning att bygga upp en analysmodell där tyngdpunkten ligger på strukturella förändringar, tvångssituationer och forskarens uppfattning om vilka strukturella motsättningar som föreligger oberoende av om aktörerna uppfattat dem eller ej.¹³

Med denna analys av hur man kan uppfatta förhållandet mellan verklighetsuppfattningar och värderingar har jag dels velat visa att gränsforskningsprojektet utgått från att värderingarna styr perceptionen av verkligheten även för forskarna, och att detta har varit avgörande för en rad ställningstaganden till olika problem då det gäller konstruktionen av analysmodellen, och dels att det finns en alternativ tolkningsmöjlighet, med utgångspunkt från vilken man kan konstruera en annan analysmodell, samtidigt som man håller fast vid projektets grundläggande värderingar. Därmed har jag också velat visa att de problem en forskare ställs inför, som vill arbeta på samma sätt som gränsforskningsprojektet, är av delvis annat slag än vad som framgår av projektets redogörelse för sitt arbete.

Om man, som gränsforskningsprojektet, ensidigt hävdar att värderingarna bestämmer perceptionen av verkligheten, kan det leda till olika problematiska konsekvenser. Jag ska här närmare ta upp två sådana problem. För det första: hur ska man presentera och ta ställning till andra vetenskapliga teorier om gränskonflikter? För det andra: hur tar man ställning till olika förklaringsmöjligheters normativa och förklarande aspekter?

Konfliktteoriernas politiska dimension

I ett appendix presenterar projektet olika teorier om gränskonflikter. Med teorier avses förklaringar av empiriska samband. Det är tydligt att projektet här betraktar

---

demokratiska stater, socialistiska stater etc. Vilket alternativ man väljer har inte någon större betydelse för resonemanget.

¹² Se också *Studying Boundary Conflicts*, s. 36.

¹³ Alternativen presenteras i *Studying Boundary Conflicts*, s. 91—95.

teorierna med utgångspunkt från ett vetenskapligt betraktelsesätt, där man samtidigt erkänner ett mer eller mindre indirekt politiskt inflytande på teorierna.

Opinionsgruppen inom forskningsprojektet SUAV har också gjort en granskning av olika konfliktteorier, men med utgångspunkt från deras politiska dimension, dvs. teorierna betraktas som redskap för politiker och debattörer för att dessa för sig själva skall kunna förklara vad som händer, och vad de bör göra åt det. Nu kan man fråga sig: har vetenskapsmännen en uppsättning konfliktteorier, och politikerna en helt annan? Eller använder de sig av samma teorier, men tillämpar dem olika, och med olika systematik och fullständighet, samt med delvis olika syften, så till vida som vetenskapsmännen i första hand strävar efter att förklara det som hänt under det att politikerna i första hand strävar efter att bestämma sig för vad de ska göra?

Jag menar att den sistnämnda beskrivningen är den bästa utgångspunkten för det fortsatta resonemanget. Konfliktteorierna bör betraktas som uppsättningar dels av tolkningsprinciper för hur verkligheten ska uppfattas och förklaras, och dels av en uppsättning värderingar, som uttalar sig om vad som bör eftersträvas. Vetenskapsmännen behöver den politiska dimensionen för att försäkra sig om att deras resultat blir värdefulla på det sätt de tänkt sig, politikerna behöver den vetenskapliga dimensionen för att försäkra sig om att grunderna för deras tänkande kan granskas, fördjupas och förbättras av vetenskapsmännen, för att på så sätt få garantier för att deras handlande åstadkommer önskade effekter. Henry Kissinger är ett utmärkt exempel på hur de båda rollerna *och* dimensionerna kan förenas.

Konfliktteorierna kan alltså vara inte bara vetenskapliga teorier för förklaringar, utan också politiska teorier för att styra handlandet. Teorierna själva blir en del av de principer, som politikerna följer då de handlar — samtidigt som de utgör en del av vetenskapsmännens orsaksförklaringar. T.ex. kan Henry Kissingers beteende som politiker göras begripligt eller förklaras med hänvisning till den maktbalansteori som Henry Kissinger som vetenskapsman varit med om att utveckla.

Med utgångspunkt från det förda resonemanget blir det en svaghet att gränsforskningsprojektet inte försökt göra en systematisk analys av konfliktteoriernas politiska dimension. Projektet försvårar möjligheterna att utnyttja konfliktteorierna som förklaringar till politikernas beteende, även om den aspekten kan tillgodoses i de empiriska fallstudierna.

Konfliktteoriernas normativa respektive förklarande aspekter

Som framgått ovan innehåller konfliktteorier både normativa aspekter, som uttalar sig om vad man bör göra, och förklarande aspekter, som uttalar sig om varför saker och ting händer. Båda dessa aspekter finns med i varje teori, men det finns

en risk att de blandas ihop på ett sådant sätt, att forskaren utesluter vissa förklaringsmöjligheter, därför att han/hon menar att de är normativt dåliga/felaktiga. Om en förklaring av en händelse är vetenskapligt korrekt och relevant i förhållande till problemställningen, men innehåller element som bedöms som normativt tvivelaktiga är det inte givet att det är förklaringen det är fel på, det kan vara verkligheten i stället. Då ska inte förklaringen eller förklaringsmöjligheten avvisas på normativa grunder, utan forskarens möjligheter ligger i att han/hon kan rekommendera förändringar av verkligheten från normativa utgångspunkter.¹⁴ Detta påpekar också projektet helt korrekt på s. 36. Men ett exempel på en tendens till sammanblandning mellan de normativa och förklarande elementen kan hämtas från s. 141, där projektet förklarar vad man menar med att projektets samhällsteori i princip är voluntaristisk, enligt Etzions distinktion mellan voluntaristiska och kollektivistiska teorier:

”The project’s viewpoint may be linked with *Etzioni’s* distinction between *voluntaristic* and *collectivistic* social theories. Ours is voluntaristic, i.e., it is based on the concept that people attempt by means of goal-oriented actions to realize what they believe to be their elementary interests. A one-sided emphasis on structural conditions as explanatory factors would be an expression of an attitude that says that people are passive objects faced with successive, objective social change, i.e., faced with “ongoing change” as opposed to being active in “guided change”.”

Projektet avför alltså den kollektivistiska samhällsteorin med hänvisning till att de menar att den har ett mindre förklaringsvärde (se vidare *Studying Boundary Conflicts*, s. 141), men också därför att de menar att den utgår från en människosyn, som de inte delar. Detta hindrar dock inte att en kollektivistisk teori kan ge bättre förklaringar av vissa historiska händelser, nämligen om majoriteten av de inblandade människorna verkligen varit passiva och offer för en utveckling de inte ens försökt påverka. Enligt sin egen uppfattning borde projektet här inte avvisa förklaringen som sådan, utan acceptera den och sedan ”peka på alternativ och arbeta för förändring” (citat från *Studying Boundary Conflicts*, s. 36).

Det här är ett exempel på projektets tendens att glida mellan förklarande och normativa element. Det finns flera, och det gäller framför allt situationer där projektet ställs inför valet mellan sin egen, på normativa grunder fastställda syn på människan som aktivt handlande och olika varianter av strukturella förklaringsmodeller. Som en sammanfattning av det citerade exemplet och andra¹⁵ kan man konstatera att projektet utgår från den explicita förklaringen att människan ”kan och bör upphäva de förhållanden som gör henne ofri” (s. 36), och bland annat p.g.a. detta avvisar vissa förklaringsprinciper som kan tänkas visa att

¹⁴ Samma problem diskuteras i *T. Nybom & K. Åmark, Demokrati — vad är det? En recension av Leif Lewins Folket och eliterna i HT 1972*, s. 443—448.

¹⁵ *Studying Boundary Conflicts*, s. 39, Kap. 5, särskilt ss. 92 ff., 95, 97, 98 f., 114 f., 119 f. samt s. 147 f.

människorna i alla fall inte gör något åt sin situation. Den normativa principen instämmer jag gärna i, men jag menar att dess förklarande värde är begränsat.

De två problem som jag här tagit upp till diskussion uppstår som en följd av uppfattningen att värderingarna styr verklighetsuppfattningarna. Det är alltså problem som varje forskare som försöker konstruera en analysmodell med de egna värderingarna inbyggda ställs inför, och som han/hon bör ta hänsyn till.

2. *Klassifikationen i den vetenskapliga analysen.*

En av de många principiellt viktiga frågor gränsforskningsprojektet undersöker och tar ställning till är klassifikationens betydelse i det vetenskapliga arbetet. Man hävdar att en klassifikation av de enskilda företeelserna som studeras är nödvändig för att forskaren ska kunna röra sig från det unika till det generella och, framför allt, för att komparationer ska bli möjliga. Denna process är nödvändig om man överhuvudtaget ska kunna förklara något:

”if an action really were unique, it would be impossible to explain it or to put it into a context, and history would then be equal to the writing of annals.” (Studying Boundary Conflicts, s. 46 (citat) och 49 f.)

Klassifikationen finns alltså alltid med i den vetenskapliga arbetsprocessen, men intresset för att medvetet och aktivt arbeta med denna har varit skiftande under årens gång. Ett tidigt exempel på ett stort upplagt klassifikationssystem är Carl von Linnés flora.¹⁶ Möjligen skulle man våga hävda att klassifikationsproblemet var betydelsefullt under den moderna vetenskapens genombrott under 1500-, 1600- och 1700-talen, men att det sedan kom i skymundan därför att vetenskapsmännen allt mer kom att intressera sig för orsaksförklaringar och därmed sammanhängande problem. Möjligen vågar man också påstå att många historiker under en lång tid koncentrerat sig på två andra led i den vetenskapliga arbetsprocessen, nämligen beskrivning och förklaring, där man låter förklaring och analys betyda ungefär samma sak.¹⁷ Situationen förändrades dock med 1960-talets konfrontation med samhällsvetenskapen.¹⁸ I och med att historikerna börjar intressera sig för de samhällsvetenskapliga arbetsmetoderna dyker klassifikationsproblemet upp igen som en betydelsefull och medvetet attackerad del av den vetenskapliga arbetsprocessen. Som en representant för det tidigare betraktelsesättet kan man ta Ottar Dahl, så som han resonerar i läroboken ”Grunntrekk i historieforskningens metodelære” (1967). Han gör där (s. 22 f.) en distinktion mellan beskrivande och förklarande frågor eller problemställningar. Till de förra för han frågor som när,

¹⁶ Jag avhåller mig här från att hänvisa till de gamla grekerna.

¹⁷ O. Dahl, *Grunntrekk i historieforskningens metodelære*, 1967, särskilt s. 22 f.

¹⁸ Se t.ex. den välkända debatten i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1968, med inlägg av B. Odén, och Björklund—Lewin—Nilsson—Tägil samt S. Björklund, *Dikt och vetande i historieskrivningen*, Scandia 1965, s. 189—226.

hur osv. och frågor av typen var x på det sättet? eller: hände x där och då? Till de senare frågorna hör enligt Dahl sådana som handlar om varför något hände. Den begränsade betydelsen av denna distinktion märker man när man t.ex. läser Stig Ekmans presentation av forskningsprojektet "Sverige under andra världskriget",¹⁹ där han bl.a. räknar upp olika frågeställningar, som skulle undersökas av det delprojekt som sysslade med de politiska partierna:

"Hur fungerade partiloyaliteten, sammanhållningen inom partierna, under de speciella omständigheter, som bestämde perioden 1939—1945? Vilka var utifrån denna aspekt relationerna mellan riksdagsparti — partiledning — partiledare — samlingsregering? Vilka var relationerna mellan riksdagspartierna inbördes? Vilka frågor politiserades i den meningen, att de blev kontroversiella inom partiet internt och/eller i riksdagen?"²⁰

Dessa frågor skulle Dahl knappast kalla förklarande. Samtidigt kan det vara vilseledande att kalla dem deskriptiva, eftersom det inte gäller att göra en beskrivning av vad som hände. Än tydligare ställs klassifikationsproblemet i centrum i en annan SUAV-undersökning, Lennart Fribergs avhandling "Styre i kristid. Studier i krisförvaltningens organisation och struktur 1939—1945" (Sthlm 1973), där Friberg bl.a. använder sig av ett klassifikationsschema för olika typer av statliga organ²¹ för att kunna svara på frågor som: "Vilka administrativa egenskaper utrustades organen med och vilka organisatoriska utformningar gav man dem för att de skulle kunna möta raden av skiftande problem, som krisen skapade?"²²

Den typ av frågor som Ekman och Friberg — bland många andra — tar upp gäller i första hand strukturella och funktionella problem i samhället. De är relativt komplexa och abstrakta, och för att kunna svara på dem förutsätts det normalt att man redan gjort någon slags beskrivning av vad som hänt. Därefter kräver de en begreppsbildning och ett explicit klassifikationssystem, vars utformning i sin tur är beroende av någon slags teori om den del av samhället som undersöks.²³ Det är alltså inte någon slump att just klassifikationsprocessen varit en av historikernas vägar till samhällsvetenskaperna.²⁴

Det förefaller mig som om klassifikationsprocessen skulle vara särskilt viktig för vissa bestämda vetenskapliga arbetsuppgifter. För det första är den nödvändig för

¹⁹ S. Ekman, Sverige under andra världskriget. Presentation av ett forskningsobjekt, *HT* 1970, s. 301—326.

²⁰ Ibidem, s. 314. Samma slags frågeställningar återkommer ofta även i redogörelserna för de andra delprojekten, ibidem, s. 308—325.

²¹ Friberg, *Styre i kristid*, s. 28, 207.

²² Ibidem, s. 12. Se också E. Vedungs avhandling Unionsdebatten 1905. En jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och Norge. Kristianstad 1971.

²³ Se särskilt L. Berntson, Politiska partier och sociala klasser. En analys av partiteorin i den moderna statskunskapen och marxismen. Lund 1974, samt Friberg, *Styre i kristid*, s. 25 f. och *Studying Boundary Conflicts*, passim.

²⁴ Se t.ex. Friberg, *Styre i kristid*, s. 24—56, K. Molin, Försvaret, folkhemmet och demokratin. Socialdemokratisk riksdagspolitik 1939—1945. Sthlm 1974, s. 11 ff., 339 ff.

att organisera fakta, särskilt då man arbetar med massdata. Den kvantitativa pressforskningen arbetar nästan uteslutande med klassifikationsscheman.²⁵ Det samma gäller för vissa områden av den socialhistoriska forskningen, t.ex. då det gäller socialstratifiering. Men också en forskare som Lennart Friberg har behövt sitt klassifikationssystem för att organisera en stor mängd fakta.

För det andra är klassifikationer nödvändiga om man arbetar med en komparativ undersökningsmetod, som t.ex. gränsforskningsprojektet, för vilket komparationen mellan de olika delundersökningarna är av helt avgörande betydelse.²⁶ För det tredje blir den explicita klassifikationen nödvändig då det gäller studiet av strukturella och funktionella problem.

Vidare kan man hävda, som gränsforskningsprojektet gör (s. 50), att klassifikation är nödvändig för att man överhuvudtaget ska kunna förklara något. Detta är i och för sig ett riktigt påpekande, men om man som gränsforskningsprojektet samtidigt hävdar att klassifikation är en i någon form oundviklig del av det mänskliga tänkandet^{26a} förefaller det som om påpekandet inte skulle behöva få någon särskild konsekvens för det vetenskapliga arbetet. Om användandet av ett språk alltid innebär någon slags klassificering finns det inget som säger att just klassifikationsproblemet skulle vara något som vetenskapsmännen skulle behöva ägna särskild uppmärksamhet. Användandet av vardagsspråket skulle vara tillräckligt för att lösa de klassifikationsproblem som vetenskapsmännen ställs inför. För att återvända till förklaringsproblemet förefaller det mig orimligt att hävda att svenska historiker — det får vara någon måtta på generaliseringarna — skulle rent faktiskt ha ansett sig behöva väl genomarbetade klassifikationsscheman för att kunna förklara historiska händelser. Det verkar vara rimligt att hävda att förklaringsarbetet inte är speciellt beroende av klassifikationsprocessen.

Även om klassifikationsprocessen är av stor betydelse för det vetenskapliga arbetet innebär klassifikationer långt ifrån någon garanti för att resultaten blir intressanta eller fruktbara. Tvärtom, blir man ibland frestad att utbrista. Den avgörande svårigheten skulle kunna sammanfattas på följande sätt: om klassifikationen inte används till annat än att organisera fakta, så tenderar resultaten att bli en ointressant och ytlig beskrivning.²⁷

Ytligheten förefaller vara en i klassifikationsprocessen inbyggd fallgrop, som bör föranleda varje forskare som överväger att utnyttja denna arbetsmetod att

²⁵ Se vidare K. Åmark, Den franska revolutionens förbannelse. En undersökning av modellers och metoders effekter på forskningsresultaten i aktuell svensk pressforskning, *HT* 1973, s. 332—351.

²⁶ Studying Boundary Conflicts, s. 59—69.

^{26a} Se här Att studera gränskonflikter, s. 98: "Eftersom språket frånsatt egennamnen saknar uttryck för det unika, förefaller generaliseringar i någon form oundvikliga." Denna mening finns inte med i Studying Boundary Conflicts, s. 59. Någon skillnad i gränsforskningsprojektets resonemang innebär detta dock knappast.

²⁷ Se ovan not 25.

tänka sig för ytterligare en gång. Statiskheten, det stillastående, är en annan fallgrop, väl värd att beakta för den som anser att förändringar är det centrala studieobjektet för historikern.²⁸ Statiskheten är en följd av den klassificerande processen som sådan, eftersom denna förutsätter att den serie av olika företeelser, som ska klassificeras i olika kategorier, har egenskaper som i någon bemärkelse utesluter varandra. Man måste t.ex. kunna påstå att en person vid ett visst tillfälle framträtt som politiker eller minoritetsledare eller intressegruppsrepresentant.²⁹ Om minoriteten, partiet och intressegruppen alltid vore identiska skulle distinktionen dem emellan bli meningslös. Man skulle också kunna säga att klassifikationen bygger på den formella logiken, som säger att A inte samtidigt kan vara icke-A. Statiskheten blir särskilt tydlig om man t.ex. i en strukturanalys håller tiden konstant och enbart ägnar sig åt att utreda vilken typ av företeelser som förekommer under denna tid, och hur de förhåller sig till varandra. En typ av förändringsanalys blir då möjlig om man gör samma strukturanalys under en annan tidsperiod, och undersöker hur de olika kategorierna ökat och minskat. Typiska exempel på sådana undersökningar är analyser av sociala klasser och av innehållet i dagspressen.³⁰ Statiskheten i sådana undersökningar ligger i att man förutsätter att de kategorier man arbetar med inte genomgått några större förändringar under den tid som förflutit mellan undersökningsperioderna.

Problemet med denna typ av klassifikationer är särskilt tydlig då man diskuterar ideologiernas förändringar. Hur ska man avgöra om en liberal vid början av 1800-talet är detsamma som en liberal i slutet av 1800-talet?³¹ Detta problem uppstår om man menar att liberalism är en bestämd uppsättning principer, som inte får förändras. Förändras principerna, måste man tillgripa en ny klassifikation, som då man kallar Bernstein eller Bresjnev för revisionister, därför att de förändrat marxismens eller marxism-leninismens principer. Ett strukturalistiskt tänkande tycks normalt förutsätta att man gör en ny klassifikation då de klassificerade egenskaperna genomgått en märkbar förändring.

Här tycks det vara nödvändigt att belasta framställningen med en utvikning om historiska förändringar och deras betydelse för klassifikationsproblemen.

När det gäller förändringar måste man fråga sig vad det är som ska betraktas som problematiskt i det händelseförlopp man iakttar. Ofta ser man själva för-

²⁸ En samlad presentation av debattinlägg kring detta problem finns i *Historiska förändringar, Studier i historisk metode*, 11, 1976.

²⁹ Se vidare nedan s. 231 f.

³⁰ Se t.ex. *S. Hadenius*, Nyheter från TT. Studier i 50 års nyhetsförmedling. Sthlm 1971, s. 75, 178, 242 ff. *U. Gustafsson*, Industrialismens storstad. Studier rörande Stockholms sociala, ekonomiska och demografiska struktur 1860—1910. Malmö 1976, s. 97—155.

³¹ *S. Björklund*, Adlig opposition och borgerlig liberalism vid 1823 års riksdag. *Scandia* 1964, s. 23—88. *G. B. Nilsson*, Svensk liberalism vid mitten av 1800-talet. Ett metodprogram för praktisk idéhistoria. I *S. Koblik* (red.), Från fattigdom till överflöd, 1973, s. 122—148. *S. Björklund*, Politisk teori. En systematisk presentation av de grundläggande tankarna. Sthlm 1968, s. 135—138.

ändringen som problemet, som den effekt vars orsaker man söker. Denna inställning är inte alltid den fruktbara. Det finns många företeelser, där förändringen är det "normala", och avvikelser från denna är "onormala", och därför det som bör problematiseras.

Om vi tar den industrialiserade västvärlden som exempel, så skulle man kunna förutsätta en grundläggande förändring inom ekonomin som normal. Det normala kan man här tänka sig som en någorlunda konstant utveckling, t.ex. beskriven genom att man teoretiskt antar att en viss ökning av BNP/år är naturlig, och orsakad av vissa generellt verkande faktorer, som tillgång till kapital, teknologisk grundutrustning, i form av såväl maskiner som laboratorieutrustning, utbildningsnivå för tekniker, administratörer, arbetare etc. Om man tar en grundläggande utvecklingstakt som given, blir avvikelser från denna, uppåt eller nedåt, problem som måste förklaras. Situationella faktorer kan här vara tillräckliga som förklaringar, men man kan också tänka sig att avvikelserna beror på förskjutningar mellan de grundläggande förklaringsfaktorerna.

Förändringar inom ekonomin påverkar en rad andra sektioner inom samhället. Sambandet blir entydigare om man ansluter sig till den marxistiska uppfattningen om förhållandet mellan ekonomisk bas och överbyggnad. Det blir då också naturligare att man, då man studerar t.ex. det politiska systemet, pressens innehåll etc., håller ett vakande öga på förändringar inom basen, som mer eller mindre direkt kräver motsvarande anpassning inom överbyggnadens sektorer.³²

Om man kommer in på studier av pressens innehåll, som här blir en förhållandevis sekundär företeelse inom ett samhälles utvecklingshistoria, blir det, med hänsyn till det här förda resonemanget, nödvändigt att förutsätta att förändringar av flera olika slag är normala, och att avvikelser från detta mönster utgör förändringens problem. Man måste här ta hänsyn till den ekonomiska förändringens direkta effekter på bl.a. det teknologiska planet, där uppfinnandet av nya tryckpressar, telegrafer, telexmaskiner etc. direkt påverkar innehållet och dess strukturella ram. Även den företagsekonomiska utvecklingen måste antas slå igenom på pressområdet, i form av monopolisering, koncentration av företag etc.

Den här teknologiska och ekonomiska utvecklingens direkta effekter på pressen gäller främst tidningarnas innehållsmässiga ramar, som utgivningsfrekvens, antal sidor etc. Vidare påverkar utvecklingen inom såväl basen som överbyggnaden pressens innehåll, eftersom pressens uppgift just är att skildra samhällsförhållandena. Detta gör att man måste vara på sin vakt då det gäller att dra slutsatser

³² Se t.ex. B. Gustafsson, Den marxistiska teorin för samhällsförändringar, i *Studier i historisk metode*, 8, Särpsborg 1973, s. 48—65. S.-E. Liedman, *Marxism och idéhistoria*. En skiss. Idéhistoria som analys av idéproduktion. I *Människans samhälleliga vara. Marxistisk forsknings-teori i humanistisk forskning*. Essayer samlade av Kjerstin Norén. Kristianstad 1973. Det kanske bör påpekas att det förda resonemanget förutsätter att man accepterar en viss lagbundenhet i den historiska utvecklingen.

om förändringar i pressens innehåll. Detta har uppmärksammats i en stor undersökning från Stanford University, där man jämför politiska symboler i ett urval prestigetidningar från några av de västeuropeiska stormakterna och Sovjetunionen från 1890 till 1950. I denna undersökning har man förutsatt förändringar av politiska symboler i texterna som något normalt, och också utarbetat en statistisk formel för att kunna mäta avvikelser från den normala utvecklingen.³³ Mindre uppmärksam på problemet har Stig Hadenius varit i sin undersökning av den socialdemokratiska pressen, där han antar att förändringar av pressens innehåll beror på pressen, inte på den verklighet som skildras.³⁴

Ett parallellt resonemang kan utvecklas på partipolitikens och ideologins område. Även här bör man anta att de yttre faktorernas³⁵ förändring faktiskt kräver en motsvarande förändring av de politiska partierna, deras väljar- och medlemsbas och deras ideologier. Det är bl.a. från denna utgångspunkt man kan räkna med att åstadkomma fruktbara problematiseringar: snabb respektive långsam utveckling kan i lika hög grad utgöra problem, samtidigt som man i orsaksresonemangen måste uppmärksamma att de inre faktorerna³⁶ endast kan tillskrivas en begränsad andel av den fullständiga förklaringen. Ett klassiskt debattämne på detta område är den ovan berörda frågan om ideologiernas förändringar, och orsakerna därtill. I denna debatt har socialdemokratin stått i centrum. Även om man hävdar att en faktisk förändring i socialdemokratins ideologi har ägt rum, är det tveksamt om detta samtidigt inneburit en förändring av partiets karaktär och dess position i det svenska politiska livet, samt vid vilken/vilka tidpunkt/er en sådan förändring ägt rum.

Om man utgår från att förändringar är normala i ett land som Sverige under industrialismens skede, bör detta gälla även för de politiska partierna och deras ideologier. Om socialdemokratin ska kunna behålla sin position som stort reformistiskt arbetarparti i svensk politik, kräver detta förändringar av partiet. Detta innebär t.ex. att om socialdemokratin behållit sitt marxistiskt influerade parti-program från 1900-talets början,³⁷ så kunde detta konstanta förhållande ha medfört betydligt mer drastiska förändringar av det politiska systemet än den gradvisa "förändring" av ideologin som tycks ha skett.

Om man prövar tesen att förändringar är ett normalt tillstånd för ett samhälle

³³ I. de Sola Pool et. al, "The prestige papers." A survey of their editorials. Stanford university. Hoover institute studies, Ser. C, nr 2, 1952, s. 25—35.

³⁴ Åmark, Den franska revolutionens förbannelse, s. 349 f.

³⁵ Begreppen yttre och inre faktorer har hämtats från Liedman, *Marxism och idéhistoria*, s. 98—102. Liedman skriver: "Enklast uttryckt: inre faktorer är sådana som begreppsmässigt hör till det område som man valt att utforska, yttre faktorer är sådana som har inflytande över detta område utan att tillhöra det." Citat från s. 98.

³⁶ Se not 35 ovan.

³⁷ Se t.ex. H. Tingsten, *Den svenska socialdemokratins idéutveckling*, 1, Sthlm 1967, och del 2, kapitlet "Återblick och sammanfattning".

— tesen kan som här preciseras till att gälla att den grundläggande ”automatiska” förändringen sker inom den ekonomiska basen — får detta vida konsekvenser för hur man kommer att betrakta förändringsproblematiken inom olika samhällsområden. Man kan då inte enbart utgå från att någon slags konstans vore normal eller naturlig, och att varje avvikelse från denna vore något som måste förklaras. Man måste också undersöka om inte utveckling är det normala och avvikelser från detta mönster något som måste förklaras. Avvikelserna kan då röra sig åt två håll: mot en allt snabbare utvecklingstakt, eller mot en allt långsammare takt. Konstans blir med detta synsätt ett lika stort problem som en mycket snabb förändring.

Detta resonemang tvingar vidare fram distinktioner mellan å ena sidan begrepp som positioner, relationer, strukturer etc. och å den andra innehåll och liknande. Sedda från förändringens utvecklingssynpunkt hamnar de företeelser dessa begrepp täcker i motsättning till varandra. För att en position eller struktur ska kunna bibehållas, krävs förändringar av innehållet. Socialdemokratin kan alltså inte behålla sin plats och roll i det politiska livet utan att dess politiska program, organisation, medlemsstruktur etc. förändras i en given takt. Det man skulle kunna kalla ”förändringskriser” uppstår när dessa samband rubbas.

Och här är det dags att återvända till förhållandet mellan klassifikation och förändringar, där ett avgörande problem blir hur man ska lösa motsättningen mellan å ena sidan företeelser som positioner, strukturer, relationer etc. och å den andra de nödvändiga förändringarna av innehållet i dessa som krävs för att relationerna inom strukturer etc. ska kunna bibehållas. Man kan då konstatera att det finns en hel rad analysmodeller, som bygger på att det finns fasta beståndsdelar och att analysen går ut på att studera förändringar och variationer mellan dessa. I gränsforskningsprojektets skrift finns det flera exempel på denna typ av analys-scheman, som aktörsschemat (*Studying Boundary Conflicts*, s. 75), värdeschemat (*ibid.*, s. 58), och argumentkategorierna (*ibid.*, s. 58). Inom samhällsvetenskapen finns det också en hel rad dylika analysmodeller för beslutsfattande,³⁸ opinionsbildning,³⁹ organisationstruktur,⁴⁰ etc.

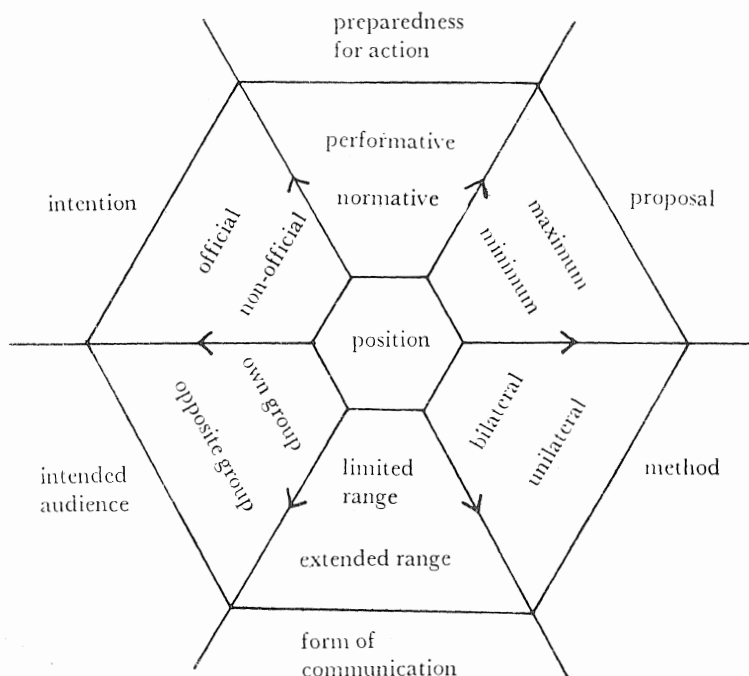
Gränsforskningsprojektet har också konstruerat ett mycket intressant analys-scheman för att direkt studera förändringar. Schemat är till för att analysera fenomenet kvalitativ skärpning av konflikter, och ser ut så här (*Studying Boundary Conflicts*, s. 110):

³⁸ Se t.ex. *B. Molin*, Tjänstepensionsfrågan. En studie i svensk partipolitik. Lund 1967, s. 143. *J. Rosenau*, Public opinion and foreign policy. New York 1961, kap. 3.

³⁹ Se t.ex. *K. W. Deutsch*, The Analysis of International Relations. Englewood Cliffs, s. 101—110. *K. Nowak*, *B. Carlman*, *K.-E. Wärneryd*, Masskommunikation och åsiktsförändringar. Sthlm 1966, s. 47.

⁴⁰ *S. Sunesson*, Politik och organisation. Staten och arbetarklassens organisationer. Kristianstad 1974, s. 68 ff. *Friberg*, Styre i kristid, s. 24—55.

Figur 1.

Men även detta schema har sina begränsningar ur den här anlagda synpunkten.

"As is obvious from the model itself, it is based on positions, and in order to identify changes it is necessary to study the actor over time. This can be very hard to accomplish in a concrete conflict situation which is extended in time and where numerous actors are involved, even if the actors are not treated as individuals, but rather as generalized representatives for specific categories of actors" (Studying Boundary Conflicts, s. 110).

Citatet är en utmärkt illustration av de problem som schemakonstruktören ställs inför på grund av de inre förändringar, som en av kategorierna i schemat genomgår, samtidigt som schemat förutsätter konstans.⁴¹

Ett annat sätt att attackera problemet med de inre förändringarna av schema-kategorierna på är att man använder två eller flera klassifikationssystem för att analysera samma företeelse. Jag ska exemplifiera hur man skulle kunna göra genom att utgå från gränsforskningsprojektets klassifikationsschema för inomstatliga aktörer (Studying Boundary Conflicts, s. 75). Projektet skiljer här dels

⁴¹ Svårigheten framgår än tydligare i den svenska versionen, där det uttryckligen sägs att aktören måste hållas konstant. Att studera gränskonflikter, s. 167.

mellan en central och en lokal nivå, dels mellan olika aktörskategorier: politiska partier, parlament, regering och förvaltningsorgan, militärer och "övriga intressegrupper".⁴² Som synes är schemat, vilket man också framhåller (*Studying Boundary Conflicts*, s. 75, 80) ett konventionellt statsvetenskapligt aktörsschema, som är tämligen grovmaskigt och opreciserat. Projektets schema lider också av samma svaghet som många andra sådana här statsvetenskapliga aktörsklassifikationer: det utgår från sociala roller där en människa kan ha flera roller samtidigt, och det utgår från formella kriterier, typ partitillhörighet eller nationalitet. Ett kriterium på att en forskare utnyttjat ett formellt, socialt rollschema på ett tvivelaktigt sätt är att han/hon får problem med att avgöra i vilken egenskap en person framträder. Då uttrycker man sig kanske som gränsforskningsprojektet gjort:

"Although the *horizontal* aspect of the model is more differentiated than its vertical aspect, it is still only a rough sorting out of the actors, and here, too, there are certain problems of classification when it comes to placing the actors in the various categories. These problems are primarily caused by the difficulties involved in formally determining in which of his roles an actor is acting, since he may be assumed to have more than one role" (*Studying Boundary Conflicts*, s. 80).

Detta problem uppstår därför att man uppfattar en entydig klassifikation som nödvändig och betydelsefull. För att man ska kunna göra generella uttalanden om minoritetsrepresentanter, måste de aktörer det gäller ha framträtt som sådana i första hand. Om samma aktör framträder i en annan roll måste en ny klassifikation göras, dvs. förändringar kräver nyklassificeringar. För gränsforskningsprojektets del hänger detta samman med att man i första hand är ute efter att svara på frågan: var uppstår gränskonflikter? Det använda schemat kan då anses vara tillräckligt precist för att ge svar på frågan.

Det här problemet med dubbla roller kan reduceras om man t.ex. i stället också utgår från att det finns ett antal maktgrupperingar i samhället, som får sin makt bland annat på grund av att grupperingen tillsammans behärskar ett antal rollfunktioner och maktpositioner. För att ta ett exempel: i april 1938 höll sudetyskarnas ledare Konrad Henlein ett stort tal, där han framställde ett antal krav på förändringar av sudetyskarnas situation. Ska man då försöka avgöra om Henlein gjorde detta i egenskap av nationell minoritetsrepresentant, ledare för Sudetdeutsche Partei eller Hitlers handgångne man, vars krav det i själva verket var han framförde?⁴³ Det väsentliga kan i den här situationen vara att nazisterna tillsammans behärskade en rad maktpositioner dels i Tyskland, dels bland sudetyskarna i Tjeckoslovakien, och dessa positioner utnyttjade den nazi-tyska ledningen för att främja sina intressen.⁴⁴

Jag har här visat på några möjligheter att minska de negativa effekterna av

⁴² Det förefaller vara en ren lapsus att projektet inte har med en kategori för press och radio.

⁴³ Se t.ex. C. Thorne, *The Approach of War, 1938—1939*. New York 1967, s. 57.

⁴⁴ Principresonemanget om förhållandet mellan aktörsklassifikationer och maktgrupperings-

det utvecklade klassificerande tänkandets statiskhet. Men det förefaller som om en avgörande lösning på motsättningen mellan klassificerande och förändring endast är möjlig om man spränger ramarna för den typ av vetenskapliga klassifikationer vi sysslat med här. Grunden för den motsättning jag angivit ovan tycks vara den traditionella formella logikens lagar. De tillåter helt enkelt inte att förändringarna tas som utgångspunkt för vårt tänkande. Och lösningen på problemet kan vara att vi i stället övergår till ett dialektiskt tänkande, som är det enda som i full utsträckning ställer förändringar i centrum. Det kan här vara lämpligt att citera ett stycke ur Arnold Ljungdals bok "Marxismens världsbild" (Stockholm 1967):

"För tänkandets vidkommande betyder detta att den formella logikens drakoniska lagbestämmelser inte utan vidare är tillämpliga på verkligheten sådan vi känner den och därmed inte heller på vår vetenskapliga begreppsbildning. De måste utbytas mot en smidigare och mer tånjbar formulering — ett tankeschema där A inte bara är A utan på samma gång något helt annat: ett A i full färd med att förvandla sig till ett B."⁴⁵

Här ligger det då nära till hands att hävda att det är marxismen som har de bästa förutsättningarna för att förklara historiska förändringar.⁴⁶ Men det kan finnas anledning att göra ett något mer preciserat uttalande. Inom den marxistiska idétraditionen har det på senare tid utvecklats en strukturalistisk skola, företrädd bland andra av Althusser och Poulantzas. Med utgångspunkt från det resonemang jag här utvecklat om det statiska elementet i ett klassificerande, strukturellt tänkande och dess motsättning till förändringar, finns det anledning att hävda att den marxistiska strukturalismen tenderar att hamna i en direkt motsättning till den marxistiska dialektiken, till vars främste företrädare hör Mao Tsetung.⁴⁷ Strukturalisterna kommer förmodligen förr eller senare att komma fram till att dialektikens lagar, som de formulerats i den marxistiska traditionen, måste överges, under det att dialektikerna förmodligen kommer att komma fram till att strukturalismen måste förkastas.

3. Hur ska man förklara orsakerna till människors handlande?

Ett av huvudsyftena med gränsforskningsprojektets skrift är att ställa upp en analysmodell för människors handlande i gränskonflikter (i Mellaneuropa under mellankrigstiden). Modellen innehåller dels anvisningar om vilka faktorer forskarna

---

analys har jag tidigare utvecklat i samband med en begränsad empirisk undersökning i *Amark, Makt eller moral*, s. 202, 240 f., 257 f. Se också *Studying Boundary Conflicts*, resonemangen om barriärer och resurser på s. 143—148.

⁴⁵ A. Ljungdahl, *Marxismens världsbild*. Sthlm 1967, s. 15—27, citat på s. 22.

⁴⁶ Se t.ex. Gustafsson, *Den marxistiska teorin för samhällsförändringar*, s. 52—56.

⁴⁷ Se t.ex. Mao Tsetung, *Om motsättningar*, i *dens*. Skrifter i urval. Uddevalla 1969, s. 76—121.

ren bör ta hänsyn till, och dels antaganden om hur det inbördes förhållandet mellan de medtagna faktorerna ska betraktas.⁴⁸ Om man ska bedöma modellens användbarhet är det nödvändigt att undersöka vad forskarna anser sig kunna förklara, och vad de inte tänker förklara.

Projektets centrala utgångspunkt då det gäller förklaringar är att människan är aktivt handlande, och själv delvis kan skapa sin yttervärld, samtidigt som hon påverkas av den.⁴⁹ Projektets förklaringsprinciper utgörs av olika typer av värden och målsättningar, som människorna sågades sträva efter att förverkliga i deras gränskonfliktrelevanta handlande.⁵⁰ Från denna utgångspunkt avvisar projektet ett antal andra förklaringsprinciper, som sågades utgå från strukturella och/eller deterministiska tankegångar.

Men projektets förklaringsmodell är inte ensidigt inriktad på aktörerna och deras handlingar. Projektet har fört in ett antal andra förklaringsfaktorer: dels strukturella förhållanden, varmed avses relativt konstanta förhållanden, faktorer som demografisk utveckling, industrialisering etc., samt dels barriärer och resurser, som antingen kan vara hinder för aktörerna, dvs. barriärerna, eller utgöra de medel aktörerna utnyttjar, dvs. resurserna (Studying Boundary Conflicts, s. 131 ff.).

Det är vid inplaceringen av dessa faktorer i förklaringsmodellen som man kan få ett mer preciserat grepp om hur projektet avväger förhållandet mellan den aktiva människans, aktörens, handlande, och de värden som eftersträvas som förklaringsprinciper, jämfört med betydelsen av yttre förhållanden, som strukturella förändringar etc. Man kan också säga att det gäller avvägningen mellan de subjektivistiska och voluntaristiska aspekterna mot de objektivistiska och kollektivistiska.⁵¹ Det visar sig då att projektet, då det kommer till kritan, driver aktörs-perspektivet väldigt långt.

Om de strukturella förhållandena säger man att de inte direkt dras in i förklaringsprocessen av de enskilda fallen, utan främst utgör ett bakgrundsmaterial till dessa, samt att de strukturella förhållandena blir av betydelse då det gäller komparationerna: då måste hänsyn tas till dessa. Strukturella förhållanden avvisas alltså som självständigt orsakande faktorer (Studying Boundary Conflicts, s. 132 f.).

Barriärer och resurser tillskriver projektet större betydelse för förklaringsmodellen. Men här driver projektet perceptionsperspektivet mycket långt:

"It is that actor's perception, i.e., his own assessment of existing possibilities and obstacles, that determines his choice of action alternative and his performance of that action. Within the project we refer to the conditions for and obstacles to action that the actor experiences as *resources and barriers*."⁵²

⁴⁸ Studying Boundary Conflicts, särskilt s. 58, samt kap. 5 och 6.

⁴⁹ Ibidem, särskilt s. 36.

⁵⁰ Ibidem, s. 51, 58 och kap. 6.

⁵¹ Ibidem, s. 34 ff., 91 ff., 141.

⁵² Ibidem, s. 132.

Perceptionen bestäms enligt projektet dels av verkligheten, dels av vilka ”värden och målsättningar aktören har”. Men det är ändå aktörens perception som är avgörande (*Studying Boundary Conflicts*, s. 132 f.).

Gränsforskningsprojektets förklaringsmodell har en klar begränsning, som också är direkt uttalad. Avsikten är inte att förklara förklaringsfaktorerna, utan man nöjer sig med att konstatera deras existens.⁵³ Vad innebär då denna begränsning? På vad sätt kan man hävda att t.ex. strukturella förhållanden påverkar och bestämmer aktörernas handlande, och får detta några konsekvenser för förklaringsmodellens räckvidd i övrigt?

Vi utgår från ett exempel: ett gränsområde mellan två stater, där det i den ena staten bor en nationell minoritet från den andra staten. Den nationella minoriteten skiljer sig från majoriteten bl.a. genom att de yrkesverksamma delarna av befolkningarna fördelar sig på olika sätt mellan olika näringsgrenar. Men utvecklingen i ett kapitalistiskt land, som det ju är fråga om i Centraleuropa under mellankrigstiden, är ojämn. Vissa näringsgrenar expanderar på andras bekostnad. T.ex. innebär kapitalisering och industrialisering av jordbruket normalt att antalet sysselsatta minskar, medan det ökar i tillverkningsindustrin och den offentliga sektorn. Om en jämförelsevis stor andel av den nationella minoriteten är sysselsatt inom jordbruket, innebär detta att deras ekonomiska ställning kan försämrats på sikt.⁵⁴ En sådan utveckling ställer politiker och andra makthavare inför ett problem: ska de göra något åt situationen, och i så fall vad? Detta innebär alltså att den strukturella förändringen försätter aktörerna i en situation, där såväl handling som utebliven handling påverkar den fortsatta utvecklingen. Aktörerna kan förvisso välja hur de ska handla utifrån sina perceptioner, värden och målsättningar, men det är inte aktörerna som bestämmer när de ska välja, eller vilka handlingsalternativ som står till deras förfogande.

Samma resonemang kan tillämpas på t.ex. demografiska förändringar. Om man i utgångsläget har integrerade skolor, med barn från båda befolkningsgrupperna, kan skilda födelsetal i respektive grupp leda till en ökad segregering av skolorna, åtminstone i vissa områden.⁵⁵ Återigen ställs aktörerna inför ett val: ska de aktivt ingripa för att återställa integrationen, t.ex. genom att lägga ner vissa skolor och bygga nya på andra platser, eller ska de låta saken ha sin gång?

Gränsforskningsprojektet skiljer alltså mellan vad som ska betraktas som orsaker till gränskonflikterna, nämligen det gränskonfliktrelevanta handlandet, och vad som betraktas som bakgrund respektive villkor för handlandet, nämligen de strukturella faktorerna samt barriärer och resurser. En koncentration av undersökningen till endera av dessa två huvudelement kan alltid motiveras med hänvis-

⁵³ Tydligast i *S. Tägil*, Gränsforskningsprojektet i Lund — några synpunkter på projektforskning som process, *HT* 1976, s. 179 f.

⁵⁴ *Studying Boundary Conflicts*, s. 43.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 43.

ning till praktiska skäl, vilket gränsforskningsprojektet också gör.⁵⁶ Men man kan även använda principiella argument, och det gör projektet också genom att slå fast att det är det gränskonfliktrelevanta handlandet som är orsak till gränskonflikterna, vilket också innebär att projektet hävdar att man genom att undersöka detta handlande kan ge uttömmande svar på ett av projektets huvudproblem: Varför uppstår gränskonflikter?⁵⁷ Denna argumentering är alltså inte nödvändig för att motivera begränsningen, men projektet för fram den ändå, tydligen därför att den ligger helt i linje med projektets grundläggande norm.

Projektet inför härigenom en begränsning av själva orsaksbegreppet, som jag menar att man inte bör acceptera som princip. Också orsakerna till förklaringsfaktorernas förändringar bör ingå i orsaksbegreppet, t.ex. genom att man skiljer mellan dels orsaker till grundläggande och långsiktiga förändringar, och dels människornas aktiva handlande som orsak till t.ex. gränskonflikter. Om man accepterar gränsforskningsprojektets principiella syn, blir det självklart att man koncentrerar sig till handlandet, men om man utgår från en bredare syn på orsaksbegreppet blir det eventuella val mellan huvudelementen, som man kan tvingas till av praktiska skäl, inte självklart.

Den begränsning av förklaringsmodellen som gränsforskningsprojektet valt, innebär att man undviker att undersöka vissa grundläggande mekanismer i konfliktsituationernas uppkomst. Projektet får t.ex. inte möjlighet att ta ställning till frågan om kapitalismen är en nödvändig och/eller tillräcklig orsak till de undersökta gränskonflikterna.⁵⁸ Men det förefaller som om projektet menar att den frågan är meningslös att ställa därför att hänvisningar till kapitalismen som konfliktorsak inte anses kunna förklara varför människor väljer att handla som de gör. Man kan också hävda att gränskonflikter uppstår i andra samhällssystem än de kapitalistiska, och därav dra slutsatsen att kapitalismen inte kan vara orsak till gränskonflikter. Då drar man en förhastad slutsats. Man kan inte av det faktum att det finns sociala motsättningar (klassmotsättningar) i andra samhällen än de kapitalistiska dra slutsatsen att de sociala motsättningarna i de kapitalistiska samhällena inte orsakas av kapitalismen. En sådan slutsats beror på att man blandar ihop två abstraktionsnivåer. På den överordnade abstraktionsnivån kan man hävda att sociala motsättningar i ett samhällssystem orsakas av sociala och ekonomiska ojämlikheter och orättvisor, på den underordnade nivån kan man hävda att de sociala motsättningarna i det kapitalistiska samhället orsakas av sociala och ekonomiska orättvisor i detta samhälle. Man behöver alltså inte heller dra slutsatsen att alla gränskonflikter automatiskt försvinner mellan socialistiska stater, som t.ex. Chrustjev gör.⁵⁹

⁵⁶ Se ovan not 53.

⁵⁷ Ibidem, s. 33.

⁵⁸ Jfr referaten av den "marxist-leninistiska" synen på gränskonflikter i ibidem, s. 160 ff.

⁵⁹ Studying Boundary Conflicts, s. 161.

Detta om den begränsning av orsaksbegreppet som gränsforskningsprojektet gjort. Därmed är det dags att gå vidare till de orsaksförklaringar projektet vill använda då det gäller gränskonfliktrelevanta handlingar. Så vitt jag kan begripa tillskriver projektet människans fria vilja stor betydelse för förklaringarna av hennes agerande. Projektet betraktar handlandet som begripligt och rationellt i den bemärkelsen att handlandet i en gränskonflikt verkligen syftar till att uppnå något av de överordnade värden som projektet ställt upp som eftersträvansvärda — staten som värde, nationella, politiska, materiella och religiösa värden.⁶⁰ (Det bör påpekas att valet av värdekategorier bestämts av de problem som undersöks, dvs. gränskonflikter i Centraleuropa under mellankrigstiden.) Detta är ett naturligt betraktelsesätt om man utgår från att människor handlar därför att de själva bestämt sig för det, även om man kan få problem med taktiska handlingar, där aktören säger ett för att få något annat.⁶¹

Det man skulle kunna invända mot gränsforskningsprojektets förklaringsmodell är att den inte tillräckligt tar hänsyn till att människor försätts i situationer, där de tvingas att handla, fast de inte vill göra något alls, eller tvingas att välja mellan två alternativ när de helst vill ha ett tredje, eller tvingas att prioritera mellan två värden när de helst vill ha båda.⁶² När människor agerar i en tvångssituation måste man bestämma sig för om man ska undersöka orsakerna till tvångssituationens uppkomst, eller begränsa sig till det agerande och de värden som det påtvingade agerandet kan sägas vara inriktat på att uppnå.

Tvångssituationer kan uppstå dels på grund av de strukturella faktorernas förändringar, som jag visat ovan, och dels på grund av andra människors agerande. Att ha makt innebär bland mycket annat att man kan tvinga andra att välja på det sätt som beskrivits ovan. Med en starkare betoning av tvångssituationerna kommer man att ägna större uppmärksamhet åt maktproblemet än vad gränsforskningsprojektet gjort. Det framgår t.ex. inte hur strävandet efter makt ska klassificeras enligt värdeschemat,⁶³ eller hur ett alltigenom påtvingat handlande ska analyseras.

Tvångssituationerna har projektet försökt bemästra genom att föra in begreppen barriärer och resurser i modellen. Dessa betraktas dock inte som direkta orsaker till handlandet, utan som "nödvändiga och begränsade villkor för visst handlande, alternativt som tillräcklig betingelse för uteblivet 'förväntat' beteende" (Studying Boundary Conflicts, s. 140—148, citat på s. 148).

Återigen begränsar sig projektet till att konstatera förändringar i barriärer och

⁶⁰ Ibidem, s. 58, 121—130.

⁶¹ Problemet diskuteras i ibidem, s. 57 f.

⁶² Uppfattningar om valsituationer och prioriteringar mellan värden behandlas på ett flertal ställen i *Amark*, Makt eller moral, t.ex. på s. 74 ff., 279.

⁶³ Se Studying Boundary Conflicts, s. 121—130. Ett exempel på en analysmodell för makt i utrikespolitiska konflikter finns i G. Allison, *The Essence of Decision. Explaining the Cuban Missile Crisis*, Boston 1971, kap. 5.

resurser, och undviker att gå in på orsakerna till dessa förändringar för att kunna ge en tillfredsställande förklaring av gränskonflikten i fråga. Det är sannolikt därför man inte ansett sig utförligare behöva ta upp frågan om hur makt och inflytande ska analyseras, eller t.ex. frågan om vad som krävs för att en organisation ska kunna bibehållas och/eller utvecklas.⁶⁴ Dessa problem kan dock bli betydelsefulla då det gäller att förklara t.ex. minoritetsledares agerande, då de anser det vara nödvändigt att trappa upp en gränskonflikt för att även i fortsättningen dra folk till minoritetsorganisationen och behålla sin ledande ställning, vars förutsättning kan vara just att det finns ett manifesterat missnöje i nationella frågor.

Jag har här visat på begränsningar i räckvidden för den typ av förklaringar som gränsforskningsprojektet arbetar med. Dessa begränsningar beror huvudsakligen på de teoretiska och värderande ställningstaganden projektet gjort, varför de forskare som inte instämmer med dessa måste göra andra avvägningar. Begränsningarna beror också på att projektet koncentrerat sig på vad man kallar ”gränskonfliktrelevanta handlingar” (Studying Boundary Conflicts, s. 95—98). Det blir alltid praktiskt nödvändigt att dra en gräns någonstans för vad man ska sträva efter att förklara å ena sidan och vad man ska acceptera som konstaterade förutsättningar å den andra. Det kan då finnas anledning att undersöka om gränsforskningsprojektets definition av begreppet gränskonflikt medför begränsningar av vad för slags situationer som modellen är anpassad till.

En gränskonflikt råder enligt projektet då ”det finns oförenlighet mellan parter i angränsande stater krav på en statsgräns’ dragning eller signifikans”. Det finns också ett centralt tillägg: oförenligheten måste ha uppfattats av båda parterna.⁶⁵ Detta tillägg är helt i enlighet med den betydelse projektet konsekvent tillskriver aktörernas egen uppfattning av läget.⁶⁶

Detta innebär alltså att om endast en part förbereder sig för att gå till aktion i en gränskonflikt, t.ex. genom att en minoritetsledare har politiska överläggningar med representanter för moderstaten, eller genom att en regering ger order om hemlig mobilisering för att vara krigsberedd då konflikten bryter ut, och den andra parten inte upptäcker detta, så har konflikten ännu inte brutit ut enligt projektets definition. Förberedelserna blir intressanta först då de upptäcks av motparten — då börjar gränskonflikten. Om detta inträffar måste naturligtvis forskaren gå tillbaka och undersöka konfliktens förstadium, och då begränsar inte konfliktdefinitionen analysobjektet, dvs. de förhållanden man bestämmer sig för att undersöka. Återigen finns det anledning framhålla att projektets teoretiska definition är anpassad till de konkreta händelser projektet ska undersöka. De teoretiska invändningar som kan göras behöver därför inte drabba gränsforsk-

⁶⁴ Se t.ex. *Sunesson*, Politik och organisation, s. 145—152, och *Allison*, The Essence of Decision, kap. 3.

⁶⁵ Studying Boundary Conflicts, s. 90 (citat), 107.

⁶⁶ Se ibidem, t.ex. s. 58, 112 f.

ningsprojektets uppläggning av sitt arbete. De blir av betydelse först då man frågar sig vilken användbarhet den teoretiska ramen har för undersökningar av andra konkreta situationer, och vilka modifieringar som då kan bli nödvändiga.

Det är inte alltid som förberedelser blir upptäckta *eller* leder till verkställighet av de planerade operationerna. Planerna kan ha bedömts som ogenomförbara, eller så kan de som har stött planerna störtats från sin makt för att andra inte velat ha någon gränskonflikt. Om man som gränsforskningsprojektet utgår från frågeställningarna: Varför uppstår gränskonflikter? ”Varför skärpes gränskonflikter?”⁶⁷ kan man hävda att det inte är relevant att undersöka handlingar som inte lett till ”konflikt?”” Man kan också uttrycka samma sak på följande sätt: om man inte intresserar sig för frågorna om hur konflikter ska lösas, och om hur man ska undvika att konflikter över huvud uppstår, kan man gärna begränsa definitionen av gränskonflikter så att det endast är de, där båda parter insett oförenligheten i sina ståndpunkter som är intressanta, men om man intresserar sig för *dessa* frågor, blir definitionen alltför inskränkt. Vi har återigen kommit till en punkt där forskarens egen uppfattning om vad som är relevant och fruktbart blir avgörande för uppläggningsprogrammet. För att kunna ta ställning till den frågan är det nödvändigt att göra klart för sig vad en viss modell är användbar till, och vad den inte kan användas till. Och här kan vi konstatera att om man intresserar sig för hur konflikter kan undvikas, bör man välja en annan konfliktdefinition än den gränsforskningsprojektet valt.

Samma analys kan göras av projektets begrepp ”skärpning av konflikt”, som definieras på följande sätt:

“Intensification” is thus an expression of an actor’s perception of the opposite party’s “threat” and/or “mobilization”.⁶⁸

Återigen faller den ena partens hemlighållna förberedelser — eller motpartens vägran att inse att förberedelserna ska uppfattas som ett hot mot honom själv — utanför definitionen.

Denna begränsning tycks bero på att projektet koncentrerar sig på det manifesta handlandet, och på att definitionen anpassats till mellankrigstidens mellaneuropeiska gränskonflikter. Om en annan forskare går utanför någon av dessa ramar kan det finnas anledning att definiera begreppet skärpning av konflikt på ett annorlunda sätt.

Jag ska nu ta upp ett helt annat problem med analysmodellens förklaringsvärde. Det gäller det värdeschema projektet arbetar med. Som framgått ovan menar projektet att man kan förklara det gränskonfliktrelevanta handlandet med hänvisning i sista hand till de överordnade värden aktörerna eftersträvar. Värdena

⁶⁷ Ibidem, s. 33.

⁶⁸ Ibidem, s. 113 (citatt), 107—113.

ska ses som generaliseringar av de överordnade målsättningar aktörerna haft. Schemat innehåller följande typer av värden: staten som värde, nationella, materiella, politiska och religiösa värden.⁶⁹

Först måste man göra klart för sig att det här rör sig om typer av värden. Att sträva efter politiska värden kan för socialdemokraten betyda att hans/hennes målsättning är att få leva i en demokratisk stat, för nazisten kan det betyda att han/hon vill leva i en nazistisk stat. Politiska målsättningar, som utesluter varandra, kan båda generaliseras till typen politiska värden. Det här måste man ha helt klart för sig och någon gång undrar man om projektet haft det. När man skriver: "At the same time, it should be pointed out that a community of values does not automatically lead the actors to identical objectives",⁷⁰ är det ett understatement, eftersom det inte finns något som säger att det ska förhålla sig på det sättet.

Det förefaller som om huvudsyftet med värdeschemat är att kunna visa att gränskonflikterna i Mellanuropa under mellankrigstiden inte enbart berodde på nationella målsättningar, utan att andra värden också var betydelsefulla. Men steget därifrån till påståendet att man kan förklara aktörernas beteende, eller göra det begripligt, med hänvisningar till värden på en så hög generaliseringsnivå som det här är fråga om, verkar stort och oklart till sin innebörd, vilket framgår av följande uttalande:

"Conditions discerned on one level, however, may not simply be carried over to another level; agreement of opinion among the actors on one level need not necessarily mean that similar agreement will be found on another level. The same sort of behavior in a large number of actors can be explained by different values and goals. Solid analysis of the case of conflict in question is required if one is to determine the actual conditions of the specific case."⁷¹

Här förefaller det som om begreppet förklaring får sitt innehåll uttunnat. Det förefaller som om säkra förklaringar av beteendet förutsätter att man rör sig på lägre abstraktionsnivåer. Och då kan man fråga sig om det finns anledning att gå upp på en så hög abstraktionsnivå som den där värdeschemat befinner sig. Genom att driva abstraktionerna för långt kan man mista en del av det förklarande värde man redan uppnått. Det verkar som om denna risk aktualiseras då projektet går från de överordnade målsättningarna till värdetyperna.⁷² Det är dock möjligt att mina farhågor är överdrivna, eftersom ett av syftena med värdeschemat är att göra det möjligt att göra komparationer mellan fallstudierna, och då är det inte säkert att de påpekade nackdelarna framträder.

⁶⁹ Ibidem, s. 46—58, 121—131.

⁷⁰ Ibidem, s. 56.

⁷¹ Ibidem, s. 121.

⁷² Se *Åmark, Makt eller moral*, s. 277—279, samt polemiken mot Tingsten i ibidem, s. 284—287.

Ett sätt att undvika denna fallgrop kan vara att abstrahera målsättningarna på ett annat sätt än vad gränsforskningsprojektet gjort. Deras metod innebär att man utgår från de enskilda värdena i aktörernas värdehierarkier, och sammanfattar dem i ett begränsat antal typer av värden. Men man skulle också kunna utgå från värdehierarkierna, som visar att aktörerna dels strävar efter flera olika värden samtidigt, och dels hur de prioriterar dessa, och abstrahera kombinationerna. Ett sätt vore att uttrycka sig i ideologiska termer, men det är inte nödvändigt.⁷³ Då skulle man också med fog kunna påstå att värdena kan betraktas som beståndsdelar i ideologier, som gränsforskningsprojektet gör (*Studying Boundary Conflicts*, s. 121). Deras uttalande måste dock betraktas som ett något förhastat löfte. En prioritering av materiella värden kan vara möjlig utifrån olika ideologier och kan därför inte sägas utgöra en beståndsdel i ideologin, utan är i stället ett sätt att karaktärisera ideologin.

4. Avslutande synpunkter

Också för historikerna finns det all anledning att intressera sig för både allmänna och specifika aspekter på de konstruktionsproblem, som de teoretiska och metodiska arbetsprocesserna ställer forskaren inför. Historikerna måste arbeta med att analysera teorier och modeller, oavsett inom vilken vetenskapsgren de framkommit. Som avslutning ska jag summera några av de aspekter som forskarna kan behöva ha i minnet, då de ska ta ställning till olika teorier och modeller.

En aspekt är behovet av att kunna identifiera de problem man ställs inför då man ska konstruera en analysmodell, eller bedöma en färdig modells användbarhet. Jag har här tagit upp förhållandet mellan verklighetsuppfattningar och värderingar för att visa att den relation mellan dessa begrepp, som gränsforskningsprojektet utgått från inte är den enda teoretiskt möjliga. Hävdar man verklighetsuppfattningarnas relativa självständighet får man möjlighet att upptäcka problem i det tillvägagångssätt, de avvägningar och de ställningstaganden som t.ex. gränsforskningsprojektet gjort i flera fall. Likaså har jag genom att ställa förändringar mot strukturer försökt visa på de problem som ett strukturalistiskt betraktelsesätt kan medföra — desto viktigare som analysmodeller ofta innehåller strukturella element.

Identifikationen av problem leder till nästa aspekt: påvisandet av alternativ. (Parentetisk anmärkning: kan man verkligen skilja mellan identifikation av problem och påvisande av alternativ? Följer inte det senare av det förra? Ja och nej. Med Arnold Ljungdahl kan man hävda att identifikation av problem är företeelsen A, i full färd med att förvandla sig till företeelsen B — påvisandet av alternativ.)

⁷³ Se t.ex. *Åmark*, *Makt eller moral*, s. 137—147, 277—280 och *Johansson*, *Finlands sak*, s. 340—346.

Påvisandet av alternativa lösningar blir särskilt viktigt om man håller fast vid tesen att modeller och analys-scheman av det slag det här är fråga om ska betraktas som redskap, som forskarna använder för att lösa de speciella problem han/hon står inför. Det blir då vanligt att historikern på något sätt måste korrigera en modell, som uppställts av andra. Det är också viktigt att man inte låter en viss modell bli ett hinder för lösandet av just de problem man vill ta upp.

Med utgångspunkt från resonemangen om förhållandet mellan verklighetsuppfattningar och värderingar har jag försökt påvisa att gränsforskningsprojektets avståndstagande från strukturella orsaksförklaringar inte är en nödvändig konsekvens av det centrala normativa antagande projektet ställt upp. Det finns andra möjliga lösningar, vilket bl.a. innebär att man inte behöver förkasta projektets norm enbart därför att man finner förklaringsmodellen oanvändbar i ett annat empiriskt fall. Det har vidare visat sig att man kan avhjälpa de uppenbara nackdelarna med ett enkelt klassifikationsschema för t.ex. aktörer genom att använda flera olika klassifikationer av samma företeelser. Det har också visat sig betydelsefullt att man kan påvisa sambandet mellan å ena sidan de frågeställningar projektet ställt upp och dess val av konfliktdefinition. En förändring i det ena ledet bör dra med sig en förändring av det andra.

Påvisandet av alternativa lösningar leder vidare till att man får möjlighet att analysera en modells begränsningar, så att man kan svara på frågorna: vad uttalar sig den här modellen om? Vad uttalar den sig inte om? En bestämning av modellernas räckvidd är av central betydelse då det gäller att avgöra deras användbarhet.

I gränsforskningsprojektets fall menar jag att det är vissa inskränkningar i förklaringsmodellens räckvidd, som är särskilt viktiga att uppmärksamma då det gäller att bedöma modellens användbarhet. Jag har framför allt intresserat mig för vad jag menar vara en klar begränsning av definitionen av orsaksbegreppet, som projektet gjort och en därmed sammanhängande underskattning av tvångssituationernas och maktproblematikens betydelse.

Med dessa avslutande synpunkter har jag velat följa upp en pedagogisk ambition i denna artikel genom att sammanfatta några mer allmängiltiga erfarenheter från en diskussion om konstruktionsproblemen, som utgått från ett speciellt fall, gränsforskningsprojektets teoretiska ram.

Analytical Models in Boundary Conflict Research

The present article is a contribution to the debate on historical theory and method. Its point of departure is a scientific work of great relevance, namely "Studying Boundary Conflicts. A theoretical framework" (Lund 1977), undertaken by the Boundary Conflict research project in Lund under the leadership of Professor Sven Tägil. The article treats three problems: 1) What problems of principle do researchers face when attempting to

construct an analytical model in which their own values are openly built in? 2) What is the position of classifications in the researchers' analytical process? 3) What factors must be weighed up when considering the causes of human action?

Regarding the first problem, it is pointed out that historians must learn to identify the problems they are confronted with when assessing the usefulness of analytical models. By way of example there is a discussion of the relationship between reality concepts and values and their significance for the constructions of the models. I maintain here that one doesn't need to draw the same conclusions as to how the model is to be built as the boundary conflict research project does, if one assumes the relative self-sufficiency of the reality concepts. The project adopts a basic value that man can and should terminate, for example, conditions which make him unfree. This stipulation then has great significance for a number of other methodological and theoretical points of reasoning. In my opinion, however, this reasoning ignores the question whether man is in reality active or not.

In conjunction to this I also show that there is a tendency in the argumentation of the project to confuse normative and explanatory reasoning, so that explanatory evidence is rejected on normative grounds.

With regard to classifications in the scientific work, I adhere to the project's emphasis on their importance, particularly when it comes to asserting the significance of the general as opposed to the unique. Thereupon, various problems in connection with the work of classification are dealt with, including the tendency towards staticity, which classifying often leads to. This staticity is contrasted to Marxist dialectics, which is described as a scientific method that is based on change rather than standstill. This occasions a discussion on the possibility of assuming in analyses that a certain rate of change is normal, and that the problems which must be explained derive from deviations in this rate, upwards or downwards.

Based on the discussion on various aspects of the problem of change, I demonstrate that the formalised analytical models and schemes which are particularly common in the social sciences, are often of a static nature. I further maintain that this staticity is also to be found in the structuralist school (represented i.a. by Althusser and Poulantzas), and that this appears to be in opposition to the strong emphasis on dialectics in Mao Tse-tung's thought.

The article ends with a discussion of different ways of limiting the concept of cause. In my opinion, the boundary conflict research project confines cause too narrowly, so as to cover the action relevant to marginal conflict, and distinguishes this from background variables and variables which constitute the prerequisites for action. In opposition to this, I assert that the causes of changes in the explanatory factors should also be included in the concept of cause, e.g. by distinguishing partly between causes of fundamental and long-term changes and partly people's active behaviour as a cause of marginal conflicts. I also point out that the project underestimates the importance of compulsive situations in politics, and the attendant power problems.

In conclusion, an account is given of various aspects of construction problems pertaining to analytical models, which researchers may need to take into consideration, namely, the need to identify the problems one is faced with; the proving of alternative solutions; and the necessity of analysing the limitations of the models.